

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТРАНЗИТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

THE HISTORY OF FORMATION, THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS OF TRANSITION PARADIGM

У статті розкриваються теоретико-методологічні положення транзитологічної парадигми. Проаналізовано основні підходи, моделі, фази та форми демократичних переходів, представлені в роботах вітчизняних та закордонних вчених. Досліджено етапи становлення первинної та вторинної парадигми транзитології.

Ключові слова: транзитологія, демократичний транзит, первинна парадигма транзиту, вторинна парадигма транзиту, системна трансформація, консолідація демократії.

В статье раскрываются теоретико-методологические положения транзитологической парадигмы. Проанализированы основные подходы, модели, фазы и формы демократических переходов, представленные в работах отечественных и зарубежных ученых. Исследованы этапы станов-

ления первичной и вторичной парадигмы транзитологии.

Ключевые слова: транзитология, демократический транзит, первичная парадигма транзита, вторичная парадигма транзита, системная трансформация, консолидация демократии.

The article deals with theoretical and methodological considerations of the transition paradigm. The main approaches, models, phases and forms of democratic transitions, which are presented in the works of domestic and foreign scientists, are analyzed. The stages of formation of the primary and secondary paradigms of transatology are investigated.

Key words: transatology, democratic transit, primary transition paradigm, secondary transition paradigm, system transformation, consolidation of democracy.

УДК 316.42–321.7

Конончук О.Г.

аспірант кафедри політичних наук
Рівненський державний
гуманітарний університет

Постановка проблеми. Теоретико-методологічне осмислення транзитологічної парадигми посідає провідне місце в дослідженні соціально-політичних компонентів сучасних демократій та становленні демократичних політичних систем і режимів у країнах перехідного та гібридного типів. Тематиці демократичного транзиту присвячена значна кількість наукових публікацій як закордонних, так і вітчизняних авторів, проте перехід до демократії в деяких сучасних країнах світу дуже складно спрогнозувати, оскільки кожній такій країні притаманний набір внутрішньонаціональних факторів, які можуть пришвидшувати або гальмувати процес переходу. Крім того, в науковій літературі описуються варіанти повернення від демократії до авторитаризму та невдалі суспільно-політичні трансформації, зокрема в країнах пострадянського простору, що зумовлює подальше дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню концепту демократичного транзиту присвячена велика кількість публікацій вітчизняних і закордонних науковців, таких як Т. Бельська, О. Радченко, О. Романюк, О. Фісун, В. Полохало, О. Куценко, М. Баранов, А. Мельвіль, Б. Капустін, М. Шабасова, Т. Заславська, В. Ядов, В. Сморгунів, М. Ашімбаєв,

А. Пшеворський, Є. Мачкув, Л. Бальцерович, З. Бжезінський, Ф. Родер, Р. Бова, С. Хантінгтон, Т. Карозерс, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Т.Л. Карл, Д. Растоу, Х.Х. Лінч, С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, Л. Пай, М. Макфол, Ж. Мунк, К.С. Лефф та інші.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в дослідженні основних етапів формування транзитологічної парадигми та в її теоретико-методологічному осмисленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще зовсім недавно останню чверть минулого ХХ ст. було прийнято описувати як епоху глобальної демократизації, яка сприймалася як головний (і чи не єдиний) напрям світової динаміки. Дійсно, ті роки пройшли під знаком розпаду колись цілком непохитних авторитарних та посттоталітарних режимів і поступового становлення демократичних інститутів і практик у низці країн, які оголосили себе «новими демократіями». У той період багато хто був переконаний, що концепт «третьої хвилі» глобальної демократизації здатний забезпечити нехай попередню, але разом з тим досить цільну теоретико-методологічну рамку для осмислення, а частково й прогнозування цих процесів [9, с. 123].

Із середини 1980-х рр. у політичній науці під впливом певних процесів – спочатку

регіональних, а потім і загальносвітових – поступово починає формуватися новий напрям політологічних досліджень – транзитологія. Якщо підійти до цього поняття зі строго етимологічних позицій, то транзитологічні дослідження припускали аналіз перехідних політичних змін, пов'язаних зі становленням нового якісного стану політичної системи. Однак на практиці термін «транзитологія» набув більш вузького значення дослідження процесу переходу від автократичних форм правління до демократичних. Тому предметом транзитології як відносно самостійної дисципліни в межах політичної науки стали проблеми демократизації [2, с. 127]. Польський вчений-компаративіст Єжи Мачкув визначає транзитологію як самостійну міждисциплінарну науку, що не обмежується лише процедурними чинниками, а включає також до аналізу транзитивних процесів структурні елементи [8]. Дуже вдале визначення використовує українська дослідниця Тетяна Бельська: в її трактуванні демократичний транзит – це процес трансформації пост-тоталітарних суспільств, що має на меті заснування демократії. Він охоплює увесь спектр суспільних відносин, а саме – політику, економіку, соціальну структуру, управління, культуру та духовну сферу [3, с. 79].

У найзагальнішому сенсі демократизація означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного ладу. Демократія є, по суті, постійним процесом демократизації. У сучасній теорії і практиці демократія та демократизація не гарантують вирішення тих чи інших проблем і лише створюють умови для досягнення поставлених цілей. Результат же залежить від умов протікання демократичного процесу, від характеристики сил, які будуть на нього впливати, від їхньої здатності вирішувати проблеми, від зовнішніх обставин, що впливають на внутрішню політику [2, с. 127].

Засновником транзитології вважається американський політолог Данкварт Растроу, який у 1970 р. першим піддав політичному аналізу процесу демократизації в роботі «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [14]. Саме назва цієї статті (англійською: *Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model*) і дала назву новому напрямку політичної науки. Транзитологія постала як альтернатива структурному детермінізму, що панував у теорії модернізації. Сформулювавши нові принципи дослідження переходів до демократії, вирішивши основні етапи цього процесу й окресливши проблеми кожного з них, Д. Растроу заклав підвалини первинної парадигми транзитології [15, с. 3].

Складність парадигми транзитології полягає в тому, що її можна трактувати з позиції трьох підходів: процедурного, структурного

та процедурно-структурного. Перші 2 підходи можна віднести до класики теорії демократичного транзиту, а от третій використовують теоретики посткласичної транзитології, яку ще можна назвати теорією «неотранзитології».

Так, представники структурного підходу (Сеймур Ліпсет, Габріель Алмонд та Сідней Верба, Рональд Інглхарт, Данкварт Растроу, Люсьєн Пай та ін.) виявляють (у різних поєднаннях) основні кореляції між деякими соціально-економічними та культурно-ціннісними змінними й імовірністю встановлення і збереження демократичних режимів у різних країнах. Такі кореляції розуміються саме як структурні, тобто зумовлені впливом тих чи інших об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу.

Ці автори, якщо звести їхні концепції в якусь узагальнену модель, виділяють три основних типи структурних передумов демократії: по-перше, набуття національної єдності й відповідної ідентичності; по-друге, досягнення досить високого рівня економічного розвитку; і, по-третє, масове поширення таких культурних норм і цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіра до основних політичних інститутів, міжособистісна довіра, почуття громадянськості та ін. [11]. Хоча більшість сучасних дослідників відносять Д. Растроу до теоретиків структурного підходу, проте сам вчений зазначав, що для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації [14, с. 7]. Єдиною попередньою умовою розробки своєї динамічної моделі він визначив наявність національної єдності [14, с. 6] та акцентував увагу на результаті політичної боротьби еліти [20, с. 196], що є основою процедурного підходу транзитології. За таким принципом Растроу можна віднести і до представників процедурно-структурного підходу.

Представники процедурного підходу (Адам Пшеворський, Гільєрмо О'Доннелл, Філіпп Шміттер, Террі Лінн Карл, Хуан Хосе Лінц та ін.) акцентують увагу не на структурних, а на процедурних чинниках, які пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їхньою здатністю виконати низку послідовних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин [12, с. 91], а також вказують на послідовність і взаємозумовленість певних політичних рішень і дій, вибір тактики тими акторами, які ініціюють і здійснюють демократизацію. Головне в цьому підході – взаємодія конкурентних еліт, свідомий вибір ними в процесі політичного торгу яких-небудь організаційних форм та інститутів нового політичного устрою [11].

Представники процедурно-структурного підходу (Збігнев Бжезінський, Лашек Бальце-

рович, Ежи Мачкув, Майкл Макфол, Рассел Бова, Філіпп Родер, Андрій Мельвіль, Володимир Полохало, Олександр Романюк та ін.) відмовились від чисто процедурного підходу та включили до аналізу транзитивних процесів структурні чинники [15, с. 9]. Об'єднання двох підходів класичної транзитології було зумовлено появою гібридних політичних систем та режимів у світі, зокрема посткомуністичних, демократичний транзит в яких зазнав краху в силу певних обставин. В той самий час публікують свої наукові статті Борис Капустін («Кінець транзитології?») [5] та Томас Карозерс («Закат парадигми транзиту») [22], в результаті чого відбувається руйнування первинної парадигми транзиту. Процес оновлення парадигми транзиту (вторинна парадигма) почався вже на початку 90-х рр. коли вищезазначені дослідники почали публікувати свої наукові розробки. Наприклад, стаття Рассела Бови «Політична динаміка посткомуністичного переходу: порівняльна перспектива» вважається найяскравішим прикладом використання методів транзитології, вона закликає поєднувати досягнення процедурного і структурного підходів, останній з яких передбачає увагу до економічного розвитку, характеру національної політичної культури, ступеня національної інтеграції та особливостей класової структури країни [21, с. 126–127]. Крім цього, він визнає різноманітність процесів демократизації та необхідність уважно ставитися до загального і конкретного в ході режимної трансформації на посткомуністичному просторі та за його межами [21, с. 117].

Представники даного підходу зазначали, що було б неправильно обмежувати посткомуністичний транзит тільки демократизацією, оскільки держави Центральної та Східної Європи й азійські колишні радянські республіки стоять перед необхідністю «подвійного переходу» і перетворень як у політичній, так і в економічній сферах [20, с. 199]. Філіпп Родер писав навіть про «потрійний транзит», акцентуючи увагу на національній трансформації, під якою розумілося складання національних держав. На його погляд, багатонаціональна держава є проблемною для встановлення демократії, оскільки мирне співіснування різних етнічних груп складно досягти й навряд чи регульовано демократичними методами [24]. Російські соціологи Володимир Ядов та Тетяна Заславська пішли ще далі у формуванні теорії потрійної трансформації російського суспільства. У спільній праці дослідників зазначається, «що сучасні трансформаційні процеси протікають у тривимірному соціетальному просторі, осями якого служать: 1) рівень людського потенціалу товариств як макросуб'єктів і макроакторів саморозвитку і трансформації; 2) легітимність і динамізм соціально-групової структури, що

дозволяють товариствам успішно реалізувати свій людський потенціал; 3) ефективність інституційних систем, що виявляється в здатності політичних, правових, економічних, соціальних та інших інститутів направляти енергію індивідів, організацій і груп у творче, соціально конструктивне русло» [4, с. 13].

Узагальнення досвіду різних країн підтвердило висновки транзитологів, що процес переходу до демократії складається з декількох закономірних етапів. Наприклад, Д. Растро визначив наступні етапи: «підготовча фаза», «фаза прийняття рішення» та «фаза звикання». Проте розширену назву їм дали Гільермо О'Доннелл та Філіп Шміттер: «лібералізація», «демократизація» і «соціалізація». А. Пшеворський вирізняє тільки два етапи: «лібералізацію» і «демократизацію», але другий поділяє на дві стадії: «звільнення» (від авторитарного режиму) та «конституювання» (демократії). Переходи до демократії було репрезентовано як процес послідовної інституціоналізації політичних змін [15, с. 4]. У межах дослідження суспільно-політичних трансформацій сучасних суспільств провідна українська вчена, Ольга Куценко, зазначає: «в процесі трансформації об'єктивно неминучою є «транзитна фаза», для якої характерна хаотизація взаємодій в рамках суспільства: нестійка «подвійна» інституціоналізація, маргіалізована соціальна структура і стан аномії» [7, с. 16].

Лібералізація за своїм змістом є інституціоналізацією громадянських свобод без трансформації владного апарату, який залишається спроможним контролювати ситуацію. Лібералізація розпочинається внаслідок політичної кризи, вона є результатом «взаємодії розбіжностей, що виникають усередині авторитарного режиму, та незалежної організації громадянського суспільства» [12, с. 97]. Внаслідок лібералізації постає режим, який Г. О'Доннелл та Ф. Шміттер назвали «опікунською демократією» (*tutelary democracy*) – режим з формально демократичними, обмежено конкурентними інститутами, що перебуває під опікою владного апарату [15, с. 5].

Демократизація – етап інституціоналізації демократичного механізму влади. «Демократизація, – наголошує Адам Пшеворський, – це акт підпорядкування всіх інтересів змаганням, наділення невизначеності (за демократії заздалегідь невідомо, яка політична група здобуде урядову владу – все вирішують виборчі змагання, результат яких передбачити важко) статусом інституту. Вирішальним кроком на шляху до демократичної держави є передача влади від групи осіб до зведення правил» [12, с. 33]. Демократична трансформація механізму влади може здійснюватися за дотримання двох умов: 1) демонтажу попереднього владного апарату; 2) свідомого вибору полі-

тичними силами суспільства демократичних інститутів і процедур, в межах яких необхідно створювати умови, що сприятимуть становленню демократичної системи. Критичною точкою переходу до демократії є стан, за якого ніхто, окрім виборців, не може вплинути на процес успадкування влади [15, с. 5].

Соціалізація є «інституціоналізацією демократичної політичної поведінки» [19, с. 285]. На ґрунті опанування нових норм і цінностей, поступового вродання в нову систему відносин відбувається зміна політичної культури еліти та всього суспільства. Семюель Хантінгтон підкреслює: «Стабільність демократичних режимів залежить, по-перше, від здатності основних політичних еліт – партійних, військових, ділових лідерів – разом працювати, аби впоратися з проблемами, що постали перед суспільством, не використовуючи їх для одержання власного миттєвого матеріального чи політичного зиску <...> По-друге, <...> від здатності громадськості бачити різницю між режимом та урядом або урядовцями» [19, с. 279–280].

Спочатку велику роль у процесі демократичної соціалізації відіграє перетворення політичної культури еліти, чому сприяє сама сутність конкурентного механізму успадкування влади. Д. Растоу наголошує, що «демократія, за визначенням, є конкурентним процесом, а в ході демократичної конкуренції переваги одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність до нової системи, а ще більше – ті, хто щиро вірить у неї», що «в ході самого функціонування демократії відбувається дарвінівський відбір переконаних демократів, причому за двома напрямками – по-перше, серед партій, що беруть участь у загальних виборах, та, по-друге, серед політиків, які змагаються за лідерство у кожній із цих партій» [14, с. 11]. Успіх демократичної соціалізації населення визначають два чинники: 1) сам хід демократичного процесу; 2) організація спеціального навчання з метою прищеплення громадянам демократичних цінностей та ідеалів. Процес демократичного транзиту можна вважати закінченим, коли демократична культура стає домінантним сегментом політичної культури суспільства, коли демократія стає «такою, що сама себе підтримує» [12, с. 62].

В аналізі наукових розробок класиків транзитології український вчений Олександр Радченко виділяє додаткові етапи, що є досить доцільним, оскільки в працях цих же дослідників (Д. Растоу, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, А. Пшеворський) та деяких інших, можна простежити певні етапи-передумови та проміжні зв'язувальні етапи. Наприклад, етапом-передумовою в трифазовій моделі О'Доннелла та Шміттера виступає фаза «демократичної консолідації всього суспільства та елітних груп»,

модель Пшеворського доповнюється проміжним етапом «набуття масовості демократичних вимог народу», який з'єднує фази лібералізації та демократизації [13].

Процедурний підхід зумовив пріоритетну увагу науковців до аналізу розташування й співвідношення політичних сил і структури політичного конфлікту. Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер запропонували класичну схему, відповідно до якої політичні сили транзитивного суспільства поділяються на два блоки: авторитарний, основу якого становить стара політична еліта, та опозиційний, репрезентований новою контрелітою. Кожен із цих блоків, у свою чергу, диференціюється на дві групи: авторитарний – на прибічників жорсткої лінії та реформаторів; опозиційний – на помірних та радикалів. У первинній парадигмі наголошувалося, що найсприятливіша ситуація для розвитку демократичного процесу виникає тоді, якщо, по-перше, лібералізація здійснюється згори (тобто її ініціює не опозиція, а реформатори всередині правлячої еліти); по-друге, помірній частині нової (опозиційної) еліти вдасться домовитися з ліберально налаштованою частиною старої (правлячої) еліти щодо формування політичної системи, впровадження демократичних процедур та демократизації державних інститутів [15, с. 6].

Згідно зі співвідношенням сил між урядом та опозицією, С. Хантінгтон визначив три форми переходу до демократії, що мають свою логіку розвитку: «трансформація» (коли уряд сильніший за опозицію), «заміна» (опозиція сильніша за уряд), «заміщення» (рівність сил уряду та опозиції, невпевненість обох сил щодо своєї перемоги) [19, с. 134–178]. Перевага віддавалася «заміні». Аксиомою транзитологічної парадигми стало визнання того, що інституціоналізація демократичного механізму влади здійснюється шляхом переговорів. А. Пшеворський підкреслює: «Переговори <...> необхідні для конституювання демократичних інститутів. Демократію неможливо запровадити наказом, вона виникає внаслідок угод» [12, с. 122].

Однією з проблем, що одержала розробку в транзитології, є стабільність нового механізму успадкування влади. Було визначено, що стабільність зумовлюється співвідношенням провідних політичних сил, та проаналізовано три можливі варіанти їх кореляції: 1) співвідношення відоме і нерівноважне; 2) співвідношення відоме і рівноважне; 3) співвідношення невідоме. Найсприятливішим для усталення демократичного механізму визнано третій варіант: «Інститути, встановлені в періоди, коли співвідношення сил невідоме або неясне, скоріш за все, збережуться» [12, с. 131].

Важливим для розуміння механізмів переходів до демократії став висновок про те,

що в процесі демократичного транзиту конфлікт відбувається не тільки між правлячим та опозиційним блоками, а й всередині їх. Якщо на першому етапі транзиту більшу вагу має конфлікт всередині правлячої еліти, то на другому чільне місце може посісти конфлікт всередині опозиції. Далеко не всі опозиційні сили, як і реформатори всередині правлячої еліти, мають демократичні переконання, але потреби власної безпеки, збереження себе у випадку програшу та інституційне забезпечення можливості повернення до влади в майбутньому підштовхують різні політичні сили до свідомого вибору демократичного механізму політичної конкуренції. У зв'язку із цим Д. Растроу зауважує: «Демократія не була первинною або основною метою змагань, до неї зверталися як до засобу досягнення якоїсь іншої мети, або ж вона діставалася як побічний продукт змагань» [14, с. 9].

Російський політолог та транзитолог, Андрій Мельвіль, аналізуючи демократизацію авторитарних режимів, дійшов висновку, що в більшості випадків успішних демократичних транзитів ініціатива йшла зверху від частини правлячої еліти, що розколотася на прихильників перетворень, або реформаторів, і противників змін, або консерваторів. Реформи починаються не з демократизації, а з попередньої лібералізації режиму. На відміну від справжньої інституційно підкріпленої демократизації, ця лібералізація майже повністю контролювалася верхами та могла бути перервана ними в будь-який момент [10, с. 18].

На думку Жерардо Мунка та Карола Скалніка Леффа [23], ключове значення для кінцевих результатів демократичного транзиту мають два параметри способу переходу: перший з них акцентує увагу на тому, яка група акторів здійснює перехід – стара еліта, нова опозиційна контреліта чи обидві вони разом; другий враховує те, як діють і ті, й інші: чи вибирають вони стратегію конфронтації та протистояння, чи віддають перевагу поступовому пристосуванню й адаптації, чи комбінують обидва способи [18, с. 18].

Використовуючи динамічний підхід, Хантінгтон робить спробу побудувати типологічні моделі переходу до демократії. У даному випадку його концепція, заснована на динамічному підході, виділяє п'ять типологічних моделей демократизації: 1) «циклічна модель» транзиту, яка характеризується періодичною зміною демократичних і авторитарних режимів; 2) модель «другої спроби», яка характеризується вторинною демократизацією, після того як перша спроба демократизації була перервана встановленням авторитарного режиму; 3) модель «перерваної демократії», яка характеризується відновленням демократії, колишнє стійке існування якої

було перервано встановленням авторитарного режиму; 4) модель «прямого переходу» характеризується встановленням демократії в країнах, де не було попереднього досвіду демократичного розвитку; 5) модель «деколонізації» характеризується встановленням демократії після здобуття незалежності. Наведені типологічні моделі політичного транзиту С. Хантінгтона представляють безсумнівний інтерес, попри те, що він побудував їх на основі процесів глобальної демократизації, що відбувалися до 1990-х рр. Тому становить певний інтерес його схематичне бачення трансформації політичних режимів, яка відбувалася в ході здійснення вищенаведених п'яти моделей політичного транзиту.

Якщо уявити вузлові тимчасові моменти «А» і «Б» як періоди дії відносно стабільних і довгострокових авторитарних та демократичних режимів, а моменти «а» і «б» – найменш стабільні й короткострокові режимів, то трансформація політичних режимів у ході реалізації зазначених п'яти моделей політичного транзиту представлятиме таку картину:

- «Циклічна модель» транзиту: а – б – а – б – а – б;
- Модель «другої спроби»: А – б – а – Б;
- Модель «перерваної демократії»: А – Б – а – Б;
- Модель «прямого переходу»: А – Б;
- Модель «деколонізації»: Б/а – Б.

На думку С. Хантінгтона, всі зазначені п'ять варіантів трансформації політичних режимів характерні для країн «третьої хвилі демократизації» [1, с. 33–34].

Одночасно з підходом С. Хантінгтона широкую популярність одержала типологія демократичних переходів Террі Лінн Карл і Філіппа Шміттєра [6], що поклали в її основу такі дві змінні: 1) які типи акторів переважають (еліти чи маси)? 2) використовують вони силові чи компромісні стратегії? У залежності від сполучення акторів і стратегій Т.Л. Карл і Ф. Шміттєр виділяють чотири моделі трансформації: 1) модель «пактованого переходу», при якій основними акторами виступають еліти, стратегія яких має компромісний характер; 2) модель «реформістського переходу», при якій основними акторами виступають маси, стратегія яких має компромісний характер; 3) модель «революційного переходу», при якій основними акторами виступають маси, що використовують силові стратегії; 4) модель «нав'язаного переходу», при якій основними акторами є еліти, які використовують силові стратегії. Перевага тієї чи іншої із зазначених моделей переходу різна. Т.Л. Карл і Ф. Шміттєр відзначають, що перехід до демократії за моделями «революційного» і «нав'язаного переходів» зазвичай не сприяє демократії. А модель «реформістського переходу» розгля-

дається ними як варіант, що дуже рідко приводить до стабільної консолідованої демократії. Ідеальну форму переходу представляє модель «пактованого переходу», коли відбувається явна або неявна угода між «демократизаторами», помірною частиною опозиції та представниками інших сегментів правлячого угруповання. З такою позицією переваги «пактованого переходу» до демократії погоджуються практично всі транзитологи [6, с. 35–36].

З позиції процедурно-структурного підходу потрібно зазначити наукові розробки українського політолога Олександра Романюка. Вчений розробив моделі переходу від тоталітаризму та авторитаризму до демократії. Під час переходу від тоталітарних режимів до демократичних трансформаційний процес охоплює всі сфери суспільного життя, бо і в політиці, і в економіці, і в культурі – скрізь треба замінити монопольну систему на плюральну. Під час переходу від авторитарних до демократичних режимів транзит відбувається переважно в політичній сфері, де монопольна система перетворюється на плюральну; в позаполітичних сферах відбувається лише їх адаптація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм; у культурі – політичні обмеження) [17]. На основі цього Романюк виділяє три базові моделі посткомуністичного транзиту (в межах яких можливі різні варіації): 1) модель «прямого переходу» – від комуністичного тоталітаризму безпосередньо до демократії. Сутність даної моделі полягає в тому, що після загибелі комуністичного (тоталітарного) режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується і переростає в ліберальну (структурну) демократію [16, с. 40]; 2) модель «двофазового переходу» – від комуністичного тоталітаризму через більш-менш тривалий період функціонування авторитарного режиму до демократії. Трансформація тоталітарного режиму в авторитарний сама по собі є позитивним явищем, бо авторитарні режими дають суспільству більше свободи, ніж тоталітарні, хоча це стосується здебільшого його позаполітичних сфер. Але роздержавлення позаполітичних сфер народжує структури самоорганізації суспільного життя, внаслідок чого виникає поле громадянського суспільства. Якщо для його розвитку існують більш/менш сприятливі умови, то, зміцнивши свої позиції, громадянське суспільство неодмінно намагатиметься звільнитися від автократичного контролю та запровадити свій контроль над політичною владою. Це народжує тенденцію до демократизації політичної системи. Розвиток цієї тенденції зрештою має призвести до встановлення політичної демократії. Отже, трансформаційний процес набуває двофазової форми, в якій перша фаза

є детоталітаризацією суспільного організму (на ній політичний режим перетворюється на авторитарний), а друга – його політичною демократизацією [16, с. 43–44]; 3) модель «зворотного розвитку» – після комуністичного тоталітаризму і періоду стихійної лібералізації відбувається повернення до тоталітарного стану. Дана модель являється альтернативою двофазовій моделі, суть якої полягає в тому, що внаслідок певних обставин суспільство повертається до попереднього (тоталітарного) стану. В цьому випадку процес трансформації переривається і суспільство не досягає нової якості [16, с. 45].

Висновки з проведеного дослідження. У роботі досліджено основні концептуальні засади первинної та вторинної парадигми транзитології, проаналізовано теоретико-методологічні підходи до розуміння демократичних транзитів сучасності. Описано основні моделі, фази і форми демократичних переходів, представлені в роботах вітчизняних та закордонних дослідників.

Дослідженню демократичних транзитів сучасних країн світу присвячено значну кількість публікацій науково-практичного характеру, описано демократичні переходи в країнах Латинської Америки, Південно-Східної Азії, Південної та Центрально-Східної Європи. Попри значну кількість успішно завершених демократичних транзитів, на сьогодні є і такі країни, які вже не одне десятиліття перебувають у групі перехідних, або гібридних, що зумовлює подальше дослідження та вдосконалення теоретико-методологічного апарату транзитології.

На нашу думку, демократичний транзит потрібно розглядати з позиції його унікальності для кожної окремо взятої країни, оскільки безліч об'єктивних і суб'єктивних факторів можуть впливати на його перебіг та успішність завершення. У процесі демократичного транзиту може відбутись як успішна консолідація демократії, так і її «відкочування», що призводить до консолідації авторитаризму. Ще одним наслідком може бути затягнута суспільно-політична трансформація, коли транзит відбувається, але дуже повільно. У таких випадках наявні моделі демократичних переходів можуть не відповідати реаліям певних суспільств, і для них потрібно будувати нові моделі транзиту з урахуванням національного, соціокультурного, політичного, економічного та інших факторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. Астана, 2002. 304 с.
2. Баранов Н.А. Трансформации современной демократии: учебное пособие. СПб., 2006. 215 с.

3. Бельська Т.В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. Актуальні проблеми державного управління. 2008. № 2 (34). С. 78–83.
4. Заславская Т.И., Ядов В.А. Социальные трансформации в России в эпоху глобальных изменений. Социологический журнал. 2008. № 4. С. 8–22.
5. Капустин Б.Г. Конец «транзитологии»? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия). Полис. 2001. № 4. С. 6–26.
6. Карл Т.Л., Шмиттер Ф. Пути перехода от авторитаризма к демократии в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе. Международный журнал социальных наук. 1991. № 1. С. 29–46.
7. Куценко О.Д. К исследованию закономерностей постсоциалистических трансформаций в Восточной Европе. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2010. Вип. 1–2. С. 10–17.
8. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация. Полис. 2000. № 4. С. 38–59.
9. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты. Политология: Лексикон: коллективная монография; под ред. А.И. Соловьева. Москва, 2007. С. 123–134.
10. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. Москва, 1999. 108 с.
11. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. Полис. 1998. № 2. С. 6–38.
12. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке; пер. с англ. под ред. проф. В.А. Бажанова. Москва, 2000. 320 с.
13. Радченко О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові проблеми та моделі застосування. Науковий вісник. «Демократичне врядування». 2009. Вип. 3. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Radchenko.pdf (дата звернення: 15.06.2018).
14. Раствоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели. Полис. 1995. № 5. С. 5–15.
15. Романюк О. «Кінець транзитології» чи криза її первинної парадигми? Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 3–15.
16. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформаций. Політичний менеджмент. 2006. № 3. С. 35–50.
17. Романюк О. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2002. Вип. 4. № 555. С. 16–25.
18. Фісун О.А. Динаміка демократичних переходів: транзитологічна інтерпретація. «Наукові праці». Політичні науки. 2005. Вип. 31. С. 15–18. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2005/44-31-2.pdf> (дата звернення: 12.06.2018).
19. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва, 2003. 368 с.
20. Шабасова М.А. Транзитология как научный поход и идеология. Праці гістарычнага факультэта БДУ. 2009. Вып. 4. С. 195–202.
21. Vova R. Political Dynamics of the Post-Communist Transition: A Comparative Perspective. World Politics. 1991. Vol. 44. P. 113–138.
22. Carothers T. The end of Transition Paradigm. Journal of Democracy. 2002. Vol. 13. № 1. P. 5–21.
23. Munk G.L., Leff C.S. Modes of Transition and Democratization. South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. Comparative Politics. 1997. Vol. 29. № 3. P. 343–362.
24. Roeder P.G. People and States after 1989: The Political Costs of Incomplete National Revolutions. Slavic Review. 1999. Vol. 58. № 4. P. 854–882.